

УДК 784.1.03.071-029

**МАРГАРИТА ХІМІЧ,
СВІТЛАНА МЕЛЕШКО**

(Полтава)

ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ДУХОВНОСТІ УЧАСНИКІВ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ АНСАМБЛІВ

Розкрито шляхи розвитку музично-естетичної культури та духовності співочих дитячих колективів кінця XIX – поч. XX ст. Описано діяльність сучасного студентського чоловічого вокального ансамблю, як результат відродження найкращих українських хорових традицій. Окреслено перспективи формування музично-естетичної культури та духовності учасників новостворених шкільних та студентських вокально-хорових ансамблів.

Ключові слова: музично-естетична культура, духовність, хор, вокально-хоровий ансамбль, церковні піснеспіви.

Тривалий час унаслідок антирелігійної пропаганди ми спостерігали занепад духовності. Наша молодь була позбавлена можливості наблизитися до вічних джерел духовної спадщини, культури, церковного музичного мистецтва, яким захоплюються навіть іноземці.

Ансамблевий спів – це вагома частина вітчизняної та світової культури, найпоширеніша форма музичного виховання. Особливий інтерес викликають фундаментальні праці з проблем формування особистості засобами музичного мистецтва (Н. Аніщенко, О. Апраксина, Б. Асаф'єв, Н. Ветлугіна, Л. Коваль, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, В. Шацька, А. Щербо); методичні праці дожовтневої доби щодо вивчення духовних піснеспівів О. Карасьова, В. Металова, В. Сосновського, дисертаційне дослідження з окресленої проблематики (М. Маріо), наукові праці авторів (Ю. Алієв, Н. Гузій, Т. Завадська,

О. Лобова, Г. Шостак), в яких предметом спеціального дослідження виступають шляхи розвитку музичних та творчих здібностей особистості, розкривають системний підхід до процесу формування музично-естетичної культури учнів. У теоретичних розробках відомих педагогів і педагогів-композиторів (Д. Кабалевського, М. Леонтовича, М. Лисенка, К. Стеценка) закладені фундаментальні основи теорії музично-естетичного виховання.

Метою статті є аналіз діяльності шкільних вокально-хорових колективів як засобу виховання у дожовтневий період, узагальнення творчості чоловічого вокального ансамблю "Благовіст" та шляхів залучення до хорової творчості підростаючого покоління.

Виховна робота, спрямована на утвердження в суспільстві ідей толерантності, культури, моральності, розпочиналася з початкової школи. У церковно-парафіяльних школах, що були в центрі уваги уряду, обов'язковою дисципліною з початку їх заснування, був хоровий церковний спів.

Духовний православний спів є невід'ємною частиною богослужіння і, як галузь мистецтва, має велике виховне значення. Церковно-парафіяльна школа, визнаючи високе віроповсальне і виховне значення хорового церковного співу, відводила йому особливе місце як навчальній дисципліні, що послужила доповненням до уроків Закону Божого і була з'єднувальною ланкою між школою і церквою, сприяла формуванню віри та відданої любові до Вітчизни [4, с. 99].

А. Макаренко наголошував, що на жаль у суспільстві матеріальні цінності більш важливі, ніж духовні [1, с. 44], а дослідник В. Пащенко підкреслював, що церковні педагоги намагалися виправити такий стан справ у вихованні дітей і дотримувалися принципу пріоритету виховання над навчанням [7, с. 7].

Визначний методист дожовтневого періоду О. Карасьов високо оцінював роль співу у школі. Розроблена ним методична система була досить чіткою, характеризувалася поступовим ускладненням матеріалу, враховувала вікові особливості дітей, що давало свої позитивні результати: діти співали чисто, плавно, без форсування звуку (спів будувався на спокійному, рівному звучанні, був багатоголосий, *a capella*).

Обов'язковість предмета «Церковні співи» мала позитивні наслідки щодо виховання учнів. Архівні та інші джерела показують, що хоровий церковний спів сприяв вихованню таких умінь, навичок та особистісних якостей як здатність до дружних спільних дій; усвідомлення необхідності діяти разом у досягненні мети; звичка старанно виконувати певну діяльність, погоджуючи її з діяльністю інших; засвоєння почуття міри, такту, гармонії; вболівання за загальну справу; милосердя, любов до ближнього; віра в Бога; відданість Батьківщині [6, с. 7].

Народ із симпатією ставився до співу вокально-хорових ансамблів, які мали великий авторитет серед населення. При кожній церковно-парафіяльній школі діяв хор. Навчальна програма складалася не лише з церковних піснеспівів, а включала найкращі народні пісні та хорові твори відомих композиторів.

Навчальний матеріал розташовувався у порядку від простих до складних піснеспівів: на одній ноті («Амінь», «Господи, помилуй»); з використанням двох нот («Подай, Господи»); з використанням трьох нот («Богородице, діво, радуйся»); з використанням чотирьох нот («Достойно єсть», «Царю, небесний», «Отче, наш») [4, с. 84].

У своїй праці О. Карасьов писав, що музичні заняття є обов'язковими для всіх, і виступав проти звільнення від уроків «безголосих». Як не звільняють від уроків арифметики й рідної мови учнів, так не можна звільняти школярів і від співу [3, с. 9].

У церковнопарафіяльній школі нездатними до співу вважалися тільки ті учні, які мали якийсь органічний недолік (глухоту та ін.), а церковний спів сприяв тому, що початкові навчальні заклади освіти стали «місцем, з якого треба починати загальне виховання, а також естетичне сприйняття і здатність до розвитку естетичних почуттів» [8, с. 140].

Інспектор народних училищ зазначив: «Навчально-виховна частина у чудовій Сампсоніївській школі в Полтаві знаходиться у гарному стані. На іспитах від співу

учнів усі отримали велике задоволення. Присутні батьки щиро дякували за гарний догляд за дітьми, за навчання і виховання» [4, с. 87].

У результаті аналізу літературних джерел і архівних даних було виявлено, що церковний спів у церковнопарафіяльній школі викладався двома методами: практичним («з голосу»), якому присвячувався весь перший рік навчання, і нотним. Для підтримки злагоженого співу використовувався музичний інструмент із чистим звучанням, частіше скрипка. Регент на репетиціях грав на скрипці [9, с. 191]. Учні починали навчання з шестирічного віку і крім співу опановували музичний інструмент, частіше скрипку. Перед школярами ставилися вимоги досягти такої гри на скрипці, щоб гра нагадувала спів. Вважається, що саме скрипкова музика зачіпає найтонші струни людської душі завдяки кришталевому звуку, а також особливому тембру цього інструменту, максимально наближеному до інтонації, характерної для людського голосу.

Вимоги до навчання музиці школярів були досить високими, вони свідчать не лише про грамотну співацьку техніку, але й про належний рівень виховання учнів.

Отже, під час навчання хоровому церковному співу здійснювалося систематичне музичне, морально-етичне, релігійне, патріотичне, трудове й естетичне виховання підростаючого покоління. Музичні здібності у вихованців були різними. Викладача, враховуючи цю обставину, заохочував до навчання, щоб всі учні співали і отримували від цього процесу позитивні емоції. Діти доходили висновку, що мистецька діяльність – це напружена, наполеглива праця.

Шкільні хори в кінці XIX – на початку XX століть були гордістю школи і парафіяльного храму. Школярі заохочувалися до участі у сільських хорах, і такі хорові колективи не були рідкісним явищем. З перших занять діти навчалися простому церковному співу, за три місяці щоденних занять учні встигали пройти музичну азбуку та вміли співати на літургійному богослужінні, а подальші систематичні заняття шліфували майбутніх музикантів, співаків, композиторів. Парафіяни із задоволенням приходили до храму слухати хор, із вдячністю ставилися до учителів-регентів за їх благородну справу, тому що добре організований хор мав велике виховне значення, приносив високе моральне задоволення слухачам, школярам-виконавцям і вчителю-регенту [4, с. 96].

Архівні джерела служать доказом, що виконання духовних піснеспівів психічно і фізично оздоровлювало хористів. Цікаво, що дівчата з єпархіального училища, які брали участь у церковному хорі, також навчалися грі на скрипці, що полегшувало їм справу організації своїх власних церковних хорів у сільських парафіях. Очевидним є факт особливого впливу скрипкової музики на формування душевного, духовного та фізичного станів людини, залученого в процес прослуховування творів скрипкового мистецтва. Вібрація струни під смичком, багатогранність забарвлення звуку, багатство звукової палітри подібно вокальному виконанню [2, с. 15].

Відомо, що гра на будь-якому інструменті підвищує розумову активність учнів. Навчання гри на скрипці всебічно стимулює психосенсорну, моторну та інтелектуальну сфери особистості. Унаслідок музичних занять покращується рівень розвитку дрібної моторики пальців – один із показників інтелектуальної готовності дітей до навчання. Методика викладання гри на скрипці поряд з іншими видами роботи включає в себе постійний контроль за інтонуванням.

Гра на скрипці є одним із найефективніших засобів впливу на кору головного мозку [2, с. 75], яка сприяє розвитку мислення дитини, інтелектуальної та психофізіологічної властивості особистості. Виконуючи богослужбові твори, діти позбувалися девіантної поведінки, виховувалися у духовно-патріотичному дусі, ставали достойними членами суспільства.

Отже, справа хорового церковного співу на початку XX століття була поставлена на наукову основу і вважалася визнаною та необхідною як соціальне явище і засіб виховання підростаючого покоління. У 2000 році автором статті була захищена кандидатська дисертація з педагогіки «Виховання молоді засобами православної духовної музики в навчальних закладах України кінця XIX початку XX століття». З 2007 року –

викладається нова дисципліна – «Духовна музика», яка допомагає студентам вивчити православну духовну музику, її історичний шлях розвитку, досвід музично-естетичної культури наших славетних пращурів – регентів-композиторів, відомих співаків, методистів, які навчали співам усіх без виключення учнів, крім дітей з органічними вадами (глухих і німих).

Виконуючи рішення Міністерства освіти, – ввести до плану загальноосвітніх шкіл Християнську етику, а також із метою виховання студентської молоді засобами духовно-патріотичних творів, автором був створений чоловічий вокальний ансамбль «Благовіст». Колектив зовсім молодий, виник у травні 2011 року, але має 20 творчих виступів і в репертуарі нараховується 40 різножанрових творів, у листопаді став Лауреатом Всеукраїнського конкурсу «Співочий край», а в лютому 2012 отримав II місце на конкурсі патріотичної пісні «З любов'ю до тебе, моя Батьківщина», неодноразово виступав перед викладачами та студентами нашого вузу, музичного училища, жителями нашого міста, вчителями та методистами області. Наш «Благовіст» є творчою лабораторією кафедри музики, а учасники колективу – це кращі студенти, захоплені своєю улюбленою і важливою справою, гарні музиканти. Вони, як майбутні вчителі, подають приклад виховання духовно багатого та морально стійкого підростаючого покоління. Завдання, які стоять перед колективом, співзвучні назві – нести благу вістку всупереч шкідливим тенденціям, які намітилися в нашому суспільстві та в молодіжній музиці: виховувати на кращих зразках вітчизняної та зарубіжної народної пісні, духовних піснеспівів та сучасних творів студентську молоддь, яка, у свою чергу, створює при школах аналогічні колективи; навчити виконанню духовних хорових піснеспівів в академічній манері як студентів, так і відповідно їх майбутніх вихованців, які будуть прилучатися до духовних скарбниць наших пращурів. А це завдання має мету – навчити студентів керувати хоровим колективом і в цьому їм допоможе наш мобільний ансамбль, тому що кожен учасник-співак буде хормейстером – диригентом, а також солістом-співаком. Додатково хлопці будуть вивчати репертуарні твори на заняттях із диригування та постановки голосу.

У репертуарі поряд із класичними народними, патріотичними піснями студенти виконують і духовні твори, що служать матеріалом для прослуховування та вивчення обов'язкових програмних творів для супроводження нового предмету християнського спрямування. Творча робота цього колективу є своєрідною пропагандою створення аналогічних однорідних та мішаних вокальних ансамблів, які будуть також нести для молоді позитивний виховний заряд.

Вивчивши історію та теорію богослужбового співу на заняттях з дисципліни «Духовна музика», досвід вивчення та виконання духовних піснеспівів, майбутній вчитель музики – співак такого колективу матиме нотний матеріал у вигляді старовинних та сучасних духовних творів, який використає для вивчення і слухання на уроках музики, а також для виконання учнями у шкільній та позашкільній діяльності. Духовні морально-естетичні піснеспіви, які ввійдуть до репертуару, допоможуть іншим учителям музики у вивченні нового предмета християнського спрямування. Ці безсмертні твори, якими захоплюється весь світ, допоможуть у навчально-виховному процесі підростаючого покоління.

Отже, виходячи з практики, пропонуємо методичні поради щодо роботи над духовними творами.

Ансамблісти, як і артисти, проживають виконаний твір, пропускаючи його через свою душу та розум, що і стає запорукою донесення до слухача ідейного змісту та естетичного забарвлення твору. Для вироблення якісного колективного звучання рекомендуємо вивчати кантиленні духовні твори як класиків, так і сучасних композиторів.

Виконання духовних творів сприяє розвитку «широкого дихання», його доцільному розподілу, плавної зміни, а також збагачує динамічну і тембральну палітру вокального ансамблю. Пісні духовного змісту неприпустимо «прикрашати» вільним фразуванням, уповільненням темпу, зайвою динамікою, тому що основною відмінністю ду-

ховного піснеспіву є простота звучання. Експресія, безумовно, повинна бути, але вона повинна бути внутрішня, стримана.

Від співаків ансамблю вимагається виконавська зосередженість і заглибленість у музичний матеріал. Не припустима виокремленість будь-якого співака з колективу під час виконання. Головна умова – домогтися від ансамблів молитовності в піснях, яка передається слухачеві і служить навіть цілющим ефектом, приводячи душу в спокійний стан (на противагу важкій музиці), допомагає людині в її безпосередньому спілкуванні з Богом.

У Концепції та комплексній програмі художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах (2005 р.) особлива увага приділяється музичному мистецтву, як важливому засобу виховання, що сприяє розвитку особистості школяра, залученню до світової естетичної культури [5, с. 4].

У зв'язку із введенням нової дисципліни «Християнська етика» до загальноосвітніх шкіл, треба допомогти опанувати дітям складні для розуміння духовні твори шляхом їх прослуховування у запису та у виконанні студентських вокально-хорових ансамблів та хорів, а також виконання шкільними колективами відповідних віку і вокальних можливостей духовних творів.

У світлі вивчення нової шкільної дисципліни «Християнської етики» намагаємось розкрити можливість якісного вивчення духовних піснеспівів у формуванні духовності та музично-естетичної культури школярів, що допоможе виробити стійку життєву позицію до сучасної «руйнівної антикультури» [10, с. 3].

Наші студенти, виконуючи духовні твори, безумовно, відрізняються від інших високоморальністю і духовністю, позбавляються егоцентризму, виховують у себе морально-етичні якості, формують свій естетичний смак, стають справжніми патріотами нашої славної України. Це також стосується безпосередньо шкільних вокально-хорових ансамблів.

Ансамблевий спів із його багатотональними традиціями є багатоголосним, а голос є універсальним та загальнодоступним. Сьогодні намітилася тенденція відродження, вивчення та виконання колядок, кантів, щедрівок та інших духовних піснеспівів. М. Лисенко, М. Леонтович, К. Стеценко, О. Кошиць, Я. Яценевич, П. Демуцький та інші композитори релігійного спрямування були глибоко віруючими людьми і писали духовну музику для хорового виконання на священні тексти. Сакральна хорова музика посідала у творчості композиторів почесне місце та сприяла надзвичайному враженню на особистість, пробуджуючи в слухачів піднесенні почуття.

Сучасні композитори продовжують вікову традицію. Наша українська хорова культура перебуває у стані постійного розвитку. Суттєво інтенсифікували процес збагачення спадщини сакрального хорового мистецтва такі важливі чинники, як інтерес наших композиторів (Г. Гаврильця, Л. Дичко, М. Дремлюги, В. Зубицького, В. Степурка та інших) до написання релігійної музики та удосконаленню художнього смаку слухачів.

Таким чином, розкрито сутність вивчення школярами духовних піснеспівів в історичному контексті та досвід залучення всіх без виключення дітей до хорового співу. Описано виникнення та діяльність чоловічого вокально-хорового ансамблю «Благовіст», як результат відродження кращих українських історичних традицій виконання духовних піснеспівів, показано перевагу і доцільність використання скрипки під час репетицій, оволодіння азами скрипкової гри та підготовки учнів із гарно розвиненим слухом для участі у вокально-хоровому ансамблі в якості активних та основних співаків у кожній хоровій партії.

Отже, з метою відродження вокально-хорових колективів на прикладі нашого вокально-хорового колективу «Благовіст», (незважаючи на те, що учасники-інструменталісти і не мають досвіду співу у вокально-хорових колективах) показав високий рівень виконання духовних творів. Оскільки учні-інструменталісти не залучаються до хорового співу, а скрипалі є також учнями загальноосвітніх шкіл, їх бажано залуча-

ти до репетиційної та концертної діяльності, тому що вони, маючи гарно розвинутий слух, можуть бути ведучими голосами в партіях вокально-хорових ансамблів. У сучасних українських православних храмах встановлюється така тенденція, що регентами все частіше стають музиканти, які оволоділи скрипковим мистецтвом.

Проведене дослідження не вирішує повністю проблеми формування музично-естетичної культури та духовності. Подальшого вивчення потребують методи залучення школярів і студентів до участі у вокально-хорових колективах та форми роботи з ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Александрова В. Г.* Возрождение духовных традиций гуманной педагогики / *В. Г. Александрова* // Педагогика. – 2008. – № 8. – С. 42-47.
2. *Бот О. С.* Игры и упражнения для тренировки тонких движений пальцев рук детей с ЗПР / *О. С. Бот* // Обучение и воспитание детей с нарушениями речи: Сб. науч. трудов. – М., 1982. – 178 с.
3. *Карасев А. Н.* Методика пения: Руководство к постановке и преподаванию хорового пения в народных церковно-приходских школах и прочих учебных заведениях и к организации церковных певческих хоров / *А. Н. Карасев*. – Пенза : Типо-литография В. Н. Умнова, 1889. – 270 с.
4. *Маріо М. Д.* Виховання молоді засобами православної духовної музики у закладах світи України (кінець XIX – початок XX століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / *Маріо Маргарита Дмитрівна*. – Харків, 2000. – 238 с.
5. *Масол Л.* Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України / *Масол Л.* // Директор школи. – 2005. – № 4. – С. 7-10.
6. *Металлов В. П.* Церковное пение как предмет преподавания в народной школе. Замечание по дидактике и методике церковного пения / *В. П. Металлов* – М. : Шнанкенбург, 1911. – 64 с.
7. *Пащенко В. О.* Педагогічна спадщина А. Макаренка і релігія / *В. О. Пащенко* // Наукові записки психолого-педагогічного факультету: Збірник наукових праць. – Полтава, 1998. – С. 3-13.
8. *Рубинштейн М. М.* Эстетическое воспитание детей. / *М. М. Рубинштейн*. – М., 1917. – 153 с.
9. *Сосновский В. И.* Методика преподавания учебных предметов начальной школы / *В. И. Сосновский*. – Екатеринбург, 1908. – 214 с.
10. Християнська етика в українській культурі: наук.-метод. посіб. / укл. Г. А. Каліберда, О. О. Лобач. – Полтава : ПОІППО, 2011 – 324 с.

МАРГАРИТА ХИМИЧ, СВЕТЛАНА МЕЛЕШКО

ФОРМИРОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ДУХОВНОСТИ УЧАСТНИКОВ ВОКАЛЬНО-ХОРОВЫХ АНСАМБЛЕЙ

Раскрыты пути развития музыкально-эстетической культуры и духовности певческих детских коллективов конца XIX – нач. XX вв. Описана деятельность современного студенческого мужского вокального ансамбля, как результат возрождения лучших украинских хоровых традиций. Очерчены перспективы формирования музыкально-эстетической культуры и духовности участников вновь созданных школьных и студенческих вокально-хоровых ансамблей.

Ключевые слова: музыкально-эстетическая культура, духовность, хор, вокально-хоровой ансамбль, церковное пение.

MARGARYTA KHIMICH, SVITLANA MELESHKO

FORMING THE MUSICAL AND AESTHETIC CULTURE AND CULTURAL WEALTH OF THE VOCAL AND CHORAL ENSEMBLES' PARTICIPANTS

The ways of expansion of the musical and aesthetic culture and cultural wealth of children's choruses at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century are revealed. The activity of the modern student and man's vocal ensemble as a result of the revival of the best Ukrainian chorus traditions are described. The prospects of forming of the musical and aesthetic culture and cultural wealth of newly-made schools and students' vocal and choral ensembles are outlined.

Keywords: musical and aesthetic culture, spiritual, chorus, vocal ensemble, church song.

Одержано 19.04.2012, рекомендовано до друку 25.04.2012.